

University of Groningen

'Bowling apart?'

Meulen, Ruud van der; Ruiter, Stijn; Ultee, Wout

Published in:
Mens & Maatschappij

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Meulen, R. V. D., Ruiter, S., & Ultee, W. (2005). 'Bowling apart?': Vier vragen over Nederlandse sportclubs en omgang tussen arm en rijk. *Mens & Maatschappij*, 80(3), 197.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

‘Bowling apart?’

Vier vragen over Nederlandse sportclubs en omgang tussen arm en rijk

Ruud van der Meulen, Stijn Ruiter en Wout Ultee¹

Summary

‘Bowling apart?’ Four questions on poor-rich contact in Dutch sports clubs

This article tests Bourdieu’s and Putnam’s competing views on sports clubs as class mixers, using cross-sectional Dutch survey data for the early 1980s and late 1990s. We calculate popularity and representativity indices. Next, we develop a connectivity index, combining both measures to a frequency count variable for the number of contacts between the quartiles most distant on the income ladder. As far as prevalence of cross-class contact is concerned, our findings are most supportive of Putnam. In spite of overrepresentation of the rich, cross-class contact is common. General involvement in organized sports is widespread, while in the typical sports club the poor are far from absent, despite the fact that in some club sports they are strongly underrepresented. However, we also find that over time cross-class contact via sports clubs became less common and is about equally likely to occur via cultural clubs and cultural performances.

1. Twee tegengestelde gedachtegangen...

Van sportverenigingen wordt wel gezegd dat ze belangrijke ontmoetingsplekken zijn. Voetbalclubs zouden daar hét voorbeeld van vormen. Voetbaleftallen zouden bovendien een evenredige vertegenwoordiging opleveren van verschillende bevolkingsgroepen – zowel arm als rijk. Zoals het Olympisch Ideaal het stelt, bij sport telt niet status of afkomst, maar inzet en talent. Tijdens het partijtje trappen zelf, de gezamenlijke inspanning ervoor en de gezellige ontspanning erna, ontwikkelt in deze visie de onderlinge band tussen teamgenoten zich min of meer als vanzelf. Zo worden mensen uit diverse bevolkingsgroepen bijeengebracht en vermindert de afstand tussen hen. De noodzaak tot samenwerking leidt er wellicht toe dat wederzijdse vooroordelen tussen arm en rijk worden geslecht, terwijl contact met mensen hoger op de maatschappelijke ladder de laagstbetaalden mogelijk tot voordeel strekt. Vanuit voorbeschreven gedachtegang wordt niet alleen ontmoeting, maar ook overbrugging bevorderd door sport.

Toch ondersteunt de praktijk niet onverdeeld de opvatting dat sport de afstand tussen klassen overbrugt. Opmerkingen over het 'kakgehalte van tannisclubs' zijn niet van de lucht. In nota's over lokaal en nationaal sportbeleid lijkt de wens nogal eens vader van de gedachte. Bij de overbruggingskracht van sport staat men uitvoerig stil, terwijl haar standenscheidende vermogen minder aandacht krijgt. Om na te gaan welke visie op sport het meest overeenstemt met de werkelijkheid, spelen we in dit artikel de *onderscheidingshypothese* zoals verwoord door de Franse socioloog Bourdieu (1979) uit tegen de *overbruggingshypothese* zoals vertegenwoordigd door de Amerikaanse politicoloog Putnam (2001). Beide auteurs echter goten vragen over sociale afstand als welles/nietes-kwesties in het vat. Waar Bourdieu benadrukte dat sport een belangrijke bron van inkomenshomogeen contact vormt, wees Putnam juist op sport als dé gelegenheid waar op grote schaal inkomensheterogeen contact gelegd wordt. In hoeverre is het glas nu halfleeg of halfvol?

In deze bijdrage beschouwen we sport als een activiteit die zowel overbrugt als onderscheidt. Beide uitkomsten sluiten elkaar zeker niet uit. Door nu te beschrijven in welke mate het sportverenigingsleven overbrugt én in welke mate het onderscheidt, trekken we onze slot-som. Om dit na te gaan ontwikkelen we maten voor populariteit, representativiteit en connectiviteit. Met deze drie maten beantwoorden we vier vragen over het sportverenigingsleven in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw die betrekking hebben op de omgang tussen arm en rijk.

2. ... en vier vragen

Ten eerste zijn daar de aanvangsvragen van de sportsociologie. Hoeveel mensen sporten? Welke sporten doen ze het meest? En welke sporten komen het sterkst op? Deze *populariteitsvragen* betreffen de belangstelling voor sport in haar algemeenheid alsook voor specifieke sporten. Ze kunnen worden gesteld als vraag over een bepaald moment of als vraag voor een bepaalde trend.

Met deze populariteitsvragen treden we in het voetspoor van Putnam (2001), die verenigingen in technologisch hoogontwikkelde samenlevingen als kweekvijvers voor banden tussen burgers beschouwt. Putnam concludeerde op basis van administratieve data dat de populariteit van bowling in clubverband in de Verenigde Staten afnam gedurende de afgelopen decennia en hij beschouwt dit als een belangrijke verklaring voor de bevinding dat Amerikanen elkaar almaar minder vertrouwen. Overigens wijzen enquêtedata tegelijkertijd op een stijgende populariteit van bowling in informeel verband. Volgens Putnam bevordert echter alleen bowling in clubverband het vertrouwen in medemensen. Waar informele bowlers slechts zo af en toe wat met vrienden, kennissen of andere oude bekenden afspreken, maken clubbowlers contact met nieuwe mensen en dat week in week uit en jaar na jaar.

Toch leidt bowling in clubverband naar onze mening niet in alle opzichten tot meer vertrouwen in medemensen. Bij een stijgend aantal bowlingclubs groeit niet noodzakelijk het vertrouwen van iedereen in allen. De vraag is immers, wie bowlt met wie en wie leert vervolgens

wie te vertrouwen? Zo weerde tijdens de ‘goede oude jaren vijftig’ in de Verenigde Staten menig vakantiehôtel joden, moesten negers in het Zuiden achter in de bus plaatsnemen, en jaagde een commissie op communisten. In deze bijdrage breiden we Putnams vraag naar *‘bowling alone’* dan ook uit met die naar *‘bowling apart’*.

Ten tweede is daar een sportsociologische vragenreeks over ongelijkheden die logisch op de voornoemde aanvangsvragen volgt. Tot op welke hoogte vormt het ledenbestand van sportverenigingen een afspiegeling van de bevolkingssamenstelling naar inkomen? Bij welke clubsporten zijn personen met lagere inkomens oververtegenwoordigd en bij welke clubsporten personen met hogere inkomens? En welke ontwikkelingen doen zich in deze rangorde naar inkomen voor? Van Bottenburg (2001) beantwoordde dergelijke *representativiteitsvragen* voor Nederland in 1986. Hij stelde vast dat beoefenaars van sommige clubsporten een hoger inkomen kenden dan die van andere. Bovendien constateerde hij dat personen met een hoger inkomen niet alleen vaker lid waren van bepaalde clubsporten, maar van bijna alle. Onderzoek in Duitsland (Winkler, 1995), Vlaanderen (Scheerder, Vanreusel, Taks & Renson, 2001) en Zwitserland (Lamprecht & Stamm, 1995) bevestigde dat.

Voornoemde bevindingen over representativiteit maken duidelijk dat het ledenbestand van de doorsnee sportclub allermindst een afspiegeling vormt van de bevolkingssamenstelling naar inkomen. In weerwil van de optimistische kijk op het sportverenigingsleven onder beleidsmakers, staat Bourdieu’s gedachtegang wetenschappelijk gezien sterker dan die van Putnam. Naar onze mening echter ontkracht eerder onderzoek de overbruggingshypothese niet dwingend. Ook al is een sport in bepaalde mate naar inkomen gescheiden, dan nog kan het zijn dat ze in bepaalde mate tot contact tussen de inkomensklassen leidt.

In dit artikel beschouwen we het als vruchtbaarder om te vertrekken vanuit de gedachte dat sport doorgaans zowel samenbrengt als onderscheidt. Wanneer men afgaand op exclusieve poloclubs het sportverenigingsleven als klassenbestendigend aanmerkt, dan veralgemeniseert men ten onrechte een extreem geval tot het gemiddelde. Vermoedelijk is het aantal écht elitaire clubs voor sporten als golf, tennis en cricket op één hand te tellen en is het aantal naar inkomen gemengde voetbalclubs talrijk. Sportverenigingen kunnen aldus zelfs wanneer ze niet elke barrière slechten, best een zekere afstand overbruggen. Zo kan het zijn dat binnen tennisclubs in Nederland armen vergeleken met rijken sterk zijn ondervertegenwoordigd. Toch is een relatief geringe aanwezigheid niet hetzelfde als afwezigheid. Bovendien neemt het aantal contacten tussen armen en rijken via tennisclubs toe met het aantal tennisclubs dat er in Nederland zijn. Kortom, bij voldoende populariteit, levert zelfs een sport met een matige representativiteit, toch een beduidend aantal contacten op tussen arm en rijk.

Vanuit deze visie verdwijnt dan ook de scherpte in de tweestrijd ‘Putnam versus Bourdieu’. Beide auteurs hebben in zeker opzicht gelijk. Interessanter dan de vraag *of* het sportverenigingsleven tot inkomenshomogene dan wel inkomensheterogene contacten leidt, is de kwestie *in welke mate* het daartoe leidt. Naast vragen over populariteit en representativiteit dienen daarom tevens vragen te worden bestudeerd over de mate waarin het sportverenigingsleven in een land concrete contacten oplevert. Deze daadwerkelijke ontmoetingen vormen de optelsom van sportieve contacten binnen klassen enerzijds en sportieve contacten tussen klassen anderzijds.

Zo komen we, ten derde, uit bij een sportsociologische vragenreeks die nog niet eerder werd beantwoord. Ze gaat over cohesie en weegt populariteit met representativiteit. In hoeverre hebben inwoners van Nederland via het sportverenigingsleven banden met mensen in dezelfde inkomensklasse? En tot op welke hoogte hebben ze banden met mensen uit een andere inkomensklasse? Anders gezegd, wat was in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw de kans dat in de kantine van *Voetbal Voor Iedereen* te Vlaaienveld de leden Koos Werkeloos, Jan Timmerman en fiscaal-economisch jurist Pieter-Christiaan onder het genot van een pilsje onderling nog wat napraten? En in hoeverre was deze kans begin jaren tachtig groter of geringer? Deze vragenreeks vatten we samen als de *connectiviteitsvraag*. Bij de vraag naar contacten binnen een bepaalde klasse zullen we spreken van intraconnectiviteit en bij de vraag naar contacten tussen bepaalde klassen van interconnectiviteit.

Onze vragen over populariteit, representativiteit en connectiviteit stellen we zowel voor een bepaald moment als voor een bepaalde trend. Voor Nederland bestaat enkel onderzoek naar populariteitstrends. Stokvis (1989) bepaalde met administratieve data ontwikkelingen in het ledental van verschillende sportbonden. Ook Van Bottenburg (2004) deed dat en stelde vast dat tussen 1980 en 2000 zich de sterkste ledenaanwas voordeed bij bonden voor statussporten, ofwel sporten met een hoog maatschappelijk aanzien als golf, hockey en zeilen. Hier bepalen we met zowel administratieve als enquêtedata opnieuw populariteits- en representativiteitstrends, waartoe we twee nieuwe trendmaten ontwerpen die zodadelijk uitvoeriger worden besproken.

Ten vierde, en tot slot, stellen we vergelijkingsvragen over cultuur en sport. Is het na afloop van een wedstrijd pakken van een pintje in de voetbalclubkantine in meer of mindere mate standoverstijgend dan het in de foyer van de stadsgehoorzaal tijdens de pauze van een concert van het *Combattimento Consort* drinken van een kopje *Wiener melange*? Bij deze *sport-vergelijken-met-cultuur-vraag* gaan we na hoe sportclubs scoren op onze populariteits- en representativiteitsmaten vergeleken met culturele vrijetijdsverbanden.

3. Hypothesen

3.1 Populariteit

Volgens Stokvis (1989) explodeerde in naoorlogs Nederland het aantal georganiseerde sporters. Dit gebeurde door invoering van de vrije zaterdag, een stijgend opleidings- en welvaartspeil, een groeiende behoefte aan lichaamsbeweging door een meer zittend bestaan, de emancipatie van vrouwen en ouderen en de voorzieningen die de overheid aanlegde. Voornoemde argumenten leiden tot de *populariseringshypothese* die voorspelt dat sportverenigingen tussen 1950 en 2000 een bredere belangstelling trokken.

We voegen daar de door Van Bottenburg (2004) geformuleerde verwachting aan toe dat de popularisering van sporten niet geleidelijk plaatsvindt maar in golven. Als een sport met een hoge status populairder wordt, omdat de massa haar ontdekt, dan zoekt de elite volgens hem

een nieuwe sport met een hogere status die zich nog wél aan het gezichtsveld of het financiële bereik van de massa onttrekt. Volgens Van Bottenburg vormen tennis en golf hier een goed voorbeeld van. Aanvankelijk een elitesport, zou de massa zijn toegestroomd naar tennis. In reactie hierop zouden de bovenlagen meer zijn gaan golfen, omdat deze sport gezien het geringe aantal spelers nog wél onderscheidend werkte. Vervolgens zal zich ook een popularisering voordoen van golf, waarmee de elite opnieuw wordt geprikkeld om haar belangstelling te verleggen naar een sport met een nóg weer hogere status. Deze redenering leidt tot de *statusdevalueringshypothese* die voorspelt dat de groei van de ene statussport die van een andere, vooralsnog minder populaire, statussport bevordert.

Sinds de jaren tachtig zijn bonden bezorgd over voortschrijdende groei van de georganiseerde sport. Er wordt rekening gehouden met krimp en een verschuiving van traditionele verenigingssport naar lossere vormen van sport. Verscheidene verklaringen zijn geopperd ter onderbouwing van een dergelijk scenario. Om te beginnen kreeg de gemiddelde Nederlander minder vrije tijd, onder meer doordat vrouwen buitenshuis gingen werken. Verder ontpopte het fitnesscentrum zich als concurrent, aangezien het beter aansluit bij wisselende werktijden. Tot slot steeg het aantal alternatieve vrijetijdsbestedingen als tv kijken, computeren en winkelen. Voornoemde argumenten leiden tot de *individualiseringshypothese* die voorspelt dat sportverenigingen tussen 1980 en 2000 een minder brede belangstelling trokken.

3.2 Representativiteit

De stilzwijgende veronderstelling in veel sportsociologische literatuur is dat popularisering ertoe leidt dat de samenstelling van sportverenigingen steeds meer een evenredige afspiegeling van de bevolking wordt. Gezien de zojuist aangeduide populariseringstrend, lijkt de georganiseerde sport aan het einde van de twintigste eeuw dan ook sterker de grenzen tussen de klassen uit te vlakken dan begin jaren vijftig. Enige overdenking leert echter dat niet noodzakelijk sprake is van een correlatie tussen populariteit en representativiteit.

Zo kan het zijn dat elke rijke persoon zich bij een golfclub aansluit, terwijl elke arme persoon lid van een voetbalvereniging wordt. Toch levert het sportverenigingsleven in een dergelijk scenario geen naar klasse gemengde contacten op. Bovendien was volgens administratieve data van de golfbond de recente ledenstijging niet zodanig dat daaruit logischerwijs een groei van het aandeel golfers uit het laagste inkomenskwartiel volgt. Dat is immers pas zo wanneer meer dan driekwart van de Nederlandse bevolking golft. Voornoemde overwegingen leiden tot de *geen-verband-tussen-populariteit-en-representativiteit-hypothese*, die voorspelt dat een brede belangstelling voor een bepaalde clubsport niet samenhangt met een naar inkomen evenredige belangstelling voor die clubsport.

Toch lijkt het aannemelijk dat in naoorlogs Nederland de lidmaatschapsdrempel tot sportverenigingen daalde – van voetbal tot golf. Gemeentelijke overheden gingen immers over tot aanleg van sportvoorzieningen en subsidiëring van sportverenigingen. Dit gegeven leidt tot de *democratiseringshypothese* die voorspelt dat sportverenigingen tussen 1950 en 2000 zowel een bredere als een naar inkomen meer evenredige belangstelling trokken.

Recentelijk echter vangt men ook pessimistischere geluiden op. De nationale sportkoepelorganisatie NOC*NSF luidde al de noodklok, omdat ze vreest dat de horde tot het lidmaatschap van een sportclub steeds hoger wordt. Geringere overheidsinvesteringen en achterblijvende sponsorinkomsten zouden tot flinke contributieverhogingen leiden, met eerder afhaken en later aanmelden van personen met een minimaal inkomen als gevolg. Deze tegenwerpingen leiden tot de *exclusiveringshypothese*, die voorspelt dat sportverenigingen tussen 1980 en 2000 door een steeds geringe belangstelling onder armen een naar inkomen steeds minder evenredige belangstelling trokken.

3.3 Connectiviteit

Mensen sluiten zich bij een club aan, omdat deze faciliteiten biedt voor sport. Een voetbalvereniging geeft toegang tot voorzieningen waarover mensen niet zelf beschikken, zoals een veld met avondverlichting en een trainer. De vereniging zorgt er ook voor dat haar elftallen tegen die van andere clubs spelen. Een sportclub is doorgaans opgedeeld in teams en trainingsgroepen. Wanneer deze sportnetwerken elftallen betreffen, ontstaan 55 banden $((11 \cdot 10)/2)$. Enerzijds kunnen uit het lidmaatschap van een sportclub banden ontstaan tussen mensen uit dezelfde inkomensklasse – bijvoorbeeld tussen arm en arm of tussen rijk en rijk. Anderzijds kunnen uit het lidmaatschap van een sportclub banden ontstaan tussen mensen uit een andere inkomensklasse – bijvoorbeeld tussen arm en rijk. Een clubsport met een hoge intraconnectiviteit levert naar verhouding veel ‘binnenbanden’ op en een clubsport met een hoge interconnectiviteit levert relatief veel ‘buitenbanden’ op.

Het aantal banden en het type banden dat aldus ontstaat, is enerzijds afhankelijk van de populariteit en anderzijds afhankelijk van de representativiteit van de betreffende clubsport. Het aantal contacten *binnen* een bepaalde klasse stijgt bij een hoge populariteit in combinatie met een lage representativiteit. Dit doet zich voor bij een clubsport die niet alleen op grote schaal, maar ook overwegend door een bepaalde klasse beoefend wordt. Het aantal contacten *tussen* een bepaalde klasse stijgt bij een hoge populariteit in combinatie met een hoge representativiteit. Daarvan is sprake bij een clubsport die niet alleen op grote schaal, maar ook in gelijke mate door de verschillende klassen wordt beoefend. Zo groeit het aantal contacten tussen arm en rijk wanneer een groter deel van de bevolking zich bij een voetbalclub aansluit én voetbalclubs een steeds meer evenredige afspiegeling vormen van arm en rijk.

Op basis van de hypothesen over trends in populariteit en representativiteit die we al formuleerden, kunnen tevens hypothesen over trends in intra- en interconnectiviteit worden afgeleid. We bespreken deze hier niet nader. Wél merken we op dat ontwikkelingen in ontmoetingskansen soms lastig zijn te voorspellen wanneer de trend in populariteit niet in dezelfde richting wijst als de trend in representativiteit. Stel dat zowel sprake is van democratisering (toenemende representativiteit) als individualisering (afnemende populariteit). Stijgt of daalt in Nederland dan het aantal inkomenshomogene sportclubcontacten per inwoner?

Is de populariteit of juist de representativiteit het meest bepalend voor de interconnectiviteit van een clubsport? Bourdieu's gedachtegang leidt tot de *representativiteit-is-doorslagge-*

vend-hypothese, die voorspelt dat een brede belangstelling voor een clubsport vergeleken met een naar inkomen evenredige belangstelling minder bepalend is voor haar interconnectiviteit. Naar onze mening echter berust Bourdieu's gedachtegang op de fout dat extreme gevallen worden veralgemeniseerd tot het gemiddelde. Er wordt onvoldoende rekening gehouden met het gegeven dat sportverenigingen vandaag de dag geen reglementen hebben waarmee ze bepaalde mensen formeel kunnen weren. Een club die ze wel zou hebben, wordt in de krant te schande gemaakt en verkrijgt geen overheidssubsidie. Misschien zijn golfclubs toch exclusief, maar deze sport kent weinig beoefenaars, terwijl voetbal, hoe volks ook, behoorlijk wat beoefenaars telt en bovendien zelfs uit de hogere maatschappelijke regionen.

Omdat extreme inkomenssegregatie binnen het sportverenigingsleven vermoedelijk vrijwel niet voorkomt, verwachten we dat het aantal contacten via een bepaalde clubsport voornamelijk door de schaal waarop deze wordt beoefend, bepaald wordt. Deze redenering – die met Putnams gedachtegang overeenkomt – volgend, leiden we de *populariteit-is-doorslaggevend-hypothese* af, die voorspelt dat een brede belangstelling voor een clubsport vergeleken met een naar inkomen evenredige belangstelling meer bepalend is voor haar interconnectiviteit.

3.4 Sport vergeleken met cultuur

De gemeenplaats dat sportverenigingen meer naar inkomen gemengde contacten opleveren dan culturele vrijetijdsverbanden kan met minstens drie argumenten worden onderbouwd. Ten eerste is sporten in verenigingsverband verhoudingsgewijs goedkoop. We schatten de jaarlijkse lidmaatschapskosten van een voetbalclub voor volwassenen op 200 euro. Het wekelijks bezoeken van de schouwburg gedurende een cultureel seizoen becijferen we op 1.200 euro (uitgaande van 30 euro per voorstelling). Ten tweede vereist genieten van sport geen intensieve scholing. Bij recreantengroepen zijn ook mensen met twee linkerbenen welkom. Inwijding in de schone kunsten vraagt echter tijd en talent. Ten derde spreekt sport een 'wereldtaal'. De ervaring leert dat men over voetbal, in tegenstelling tot cultuur, overal en altijd met iedereen kan praten. Voornoemde argumenten leiden tot de *sport-overbrugt-meer-dan-cultuur-hypothese*, die voorspelt dat sportverenigingen een bredere en naar inkomen meer evenredige belangstelling trekken dan culturele vrijetijdsverbanden.

Toch spreken minstens twee argumenten tegen de stelling dat sportverenigingen de afstand tussen klassen meer overbruggen dan culturele vrijetijdsverbanden. Ten eerste steeg volgens Bourdieu met de overgang van een standensamenleving naar een prestatie maatschappij de wens van de klassen tot een alternatief statusonderscheid. Door opleidingsmobiliteit en vrijere omgang op de werkvloer daalde de status van de hogere klassen. Ze grepen het vrijetijd domein echter aan als een uitgelezen kans om de door hen begeerde status te behouden. Sport werd onderdeel van een leef- en lijfstijl van *flair* en *savoir vivre* die milieu en geld vervingen als tickets naar de top van de maatschappij. Zoals kennis van culturele canons verraadt dat iemand in de beste tradities is opgegroeid, werd het lidmaatschap van een roeiclub het bewijs dat iemand uit het goede hout is gesneden. Evenzo gingen leidinggevenden zich met nauwgezette omgangsvormen en het lidmaatschap van een golfclub onderscheiden van hun lagere personeel dat zich met voetbal vermaakte.

Sport kent volgens Bourdieu dan ook een hoge symbolwaarde. Anders dan bijvoorbeeld lezen vindt sport zichtbaar plaats en buitenshuis. Het veraanschouwelijkt de wijze waarop mensen omgaan met lijf, lichaam en leden – belangrijke bouwstenen van klassenbewustzijn. Zo tonen kerels uit lagere klassen zich onverschrokken, hard en mannelijk door op motoren te crossen, tegenstanders *knock-out* te slaan en gewichten te heffen, terwijl de bovenlagen via lidmaatschap van golfclubs, *health centers* en bridgeverenigingen blijf geven van *esprit*, conditie en intellect.

Ten tweede vertoont de toegang tot bepaalde sporten ontegenzeggelijk financiële drempels. Voor de laagste inkomensklassen valt de contributie van een golfclub met alle bijkomende kosten voor consumpties, *outillage* en *outfit* niet of nauwelijks te betalen. Voornoemde argumenten leiden tot de *sport-onderscheidt-meer-dan-cultuur-hypothese*, die voorspelt dat sportverenigingen een naar inkomen minder evenredige belangstelling trekken dan culturele vrijetijdsverbanden.

Tot slot wijzen we op de mogelijkheid dat vrijetijdsverbanden nauwelijks bijdragen tot contacten tussen de verschillende inkomenslagen. Vergeleken met formele verbanden, bieden informele verbanden veel gelegenheid tot sociaal onderscheid. In het sportverenigingsleven is het vrij gemakkelijk om mensen uit de eigen groep op te zoeken en mensen uit andere groepen te ontlopen. Dit terwijl ontmoetingen via school, werk en wijk vaak vrij onvermijdelijk zijn (Estlund, 2003). We verwachten niet dat het contact met collega's in de lagere echelons voor veel leidinggevenden aanleiding vormt om op zoek te gaan naar een ander bedrijf, terwijl we dat wél aannemelijk achten in het geval van sport.

Verder stellen we vast dat er in middelgrote Nederlandse gemeenten al gauw enkele honderden sportverenigingen zijn. Dit aantal ligt bijvoorbeeld hoger dan het aantal wijken, scholen en kerken. Bovendien sport niet de gehele, maar slechts een deel van de bevolking. Sport vormt een vrijwillige activiteit, daar waar wonen, werken of studeren voorbeelden zijn van activiteiten die 'verplicht' of noodzakelijk zijn.

4. Data en methode

4.1 Administratieve data: *International Database of Sports*

Om te beginnen toetsen we hypothesen over populariteit met administratieve data uit de International Database of Sports (IDS) die onder meer informatie bevat over ledentallen van sportbonden voor Nederland tussen 1950 en 2000. De gegevens in de IDS voor 1950-1960 ontleen we aan statistische zakboeken van het CBS en jubileumboeken van sportbonden. Voor latere jaren vond een registratie plaats door NOC*NSF. Op basis van diverse jubileumboeken maken we een onderscheid naar zeven sportieve verenigingsactiviteiten met een lage status (volkssporten) en zeven sportieve verenigingsactiviteiten met een hoge status (elitesporten). Hierbij hanteren we het maatschappelijk aanzien dat de betreffende sport destijds had als criterium. Met behulp van CBS-Statline rekenen we absolute ledentallen om tot relatieve.

We merken op dat we met administratieve data het aandeel van de bevolking dat lid is van een sportvereniging enerzijds in bepaalde mate overschatten, omdat sommige sporters lid zijn van twee of zelfs meer bonden. Anderzijds onderschatten we het ook in bepaalde mate, omdat niet elke sportvereniging zich officieel bij NOC*NSF heeft ingeschreven.

Bij de analyse van deze administratieve data berekenen we een populariteitsmaat. Hiertoe delen we het ledental van een clubsport door het inwonertal in een bepaald jaar. Verder berekenen we een trendmaat op basis van odds ratio's, zodat rekening wordt gehouden met het gegeven dat het lidmaatschap voor een weinig beoefende sport vergeleken met een veel beoefende sport gemakkelijker stijgt. We bepalen hiertoe de deelnamekans aan een bepaalde clubsport aan het begin van een bepaald decennium ten opzichte van deze kans aan het einde van dat decennium. Odds ratio's van 1 duiden erop dat geen verandering in populariteit heeft plaatsgevonden. Hoe meer odds ratio's boven 1 liggen, des te sterker de populariteitsstijging is en hoe meer ze 0 naderen, des te sterker de populariteitsdaling is.

4.2 Enquêtedata: Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek

Vervolgens toetsen we hypothesen over populariteit, representativiteit en connectiviteit met enquêtedata uit het Aanvullend Voorzieningengebruik Onderzoek (AVO). Het AVO wordt sinds 1979 om de vier jaar gehouden onder personen van 6 jaar en ouder. Het onderzoek behelst een landelijk representatieve steekproef van huishoudens met een responspercentage van ongeveer 65. Omdat bekend is dat lagere inkomensgroepen minder deelnemen aan enquêtes en minder lid zijn van verenigingen, overschatten we in bepaalde mate de sportdeelname onder armen.

Binnen de verscheidene edities van het AVO maken we enkele selecties. Omdat het ons vooral gaat om trends op lange termijn, gebruiken we alleen data voor 1979, 1983, 1995 en 1999. Verder voegen we van deze edities de eerste en laatste twee samen, zodat uitkomsten betrouwbaarder worden geschat. We wegen voor burgerlijke staat, leeftijd en geslacht. We verwijderen studenten (het inkomen van deze groep geeft geen goede indicatie van vroegere, huidige en toekomstige status) en respondenten ouder dan 79 jaar. Tot slot rekenen we het inkomen van het huishouden van een persoon om naar kwartielen. We veronderstellen overigens dat huishoudinkomen meer bepalend is voor vrijetijdsbesteding dan persoonlijk inkomen. Na onze selecties en de verwijdering van gevallen met ontbrekende waarden, bedraagt het uiteindelijke aantal respondenten 21.783 voor begin jaren tachtig en 22.728 voor eind jaren negentig.

In het AVO worden respondenten ondervraagd over hun vrijetijdsbesteding gedurende de afgelopen twaalf maanden. Met twee toonbladen wordt achtereenvolgens het lidmaatschap van 25 sportieve en acht culturele activiteiten in kaart gebracht, terwijl met losse vragen het bezoek aan tien culturele voorstellingen gepeild wordt. Het beeld van het vrijetijdsleven op basis van het AVO is vrij volledig. Wat betreft de sport vormen hengelen, darten en biljarten de voornaamste witte vlekken. Omdat het bezoek aan culturele voorstellingen zeer uiteenlopende activiteiten betreft – van bioscoopbezoek tot het bijwonen van een klassiek concert – maken we

een onderscheid naar zeven culturele voorstellingen met een lage status (volksvoorstellingen) en zeven culturele voorstellingen met een hoge status (elitevoorstellingen).

Voor elke verenigingsactiviteit construeren we een variabele die verwijst naar wel versus geen lid zijn. Op dezelfde manier construeren we voor elke voorstellingsactiviteit een variabele die verwijst naar minder dan tweemaal per jaar bezoeken versus minimaal tweemaal per jaar bezoeken. Voor de analyse van deze enquêtedata berekenen we een maat voor populariteit, representativiteit en connectiviteit. Merk op dat onze populariteits- en representativiteitsmaten individuen als eenheid kennen, terwijl het bij onze connectiviteitsmaat om banden tussen individuen gaat.

Ten eerste ontwikkelen we een populariteitsmaat. Om te beginnen berekenen we daartoe het percentage van de bevolking dat aan een bepaald vrijetijdsverband deelneemt. Vervolgens bepalen we dit ook voor het laagste en hoogste inkomenskwartiel, waarmee alvast een voorproef op onze representativiteitsmaat genomen wordt. Verder berekenen we een trendindex voor populariteit, waartoe het aantal procentpunten verschil tussen het populariteitspercentage voor 1995/1999 en dat voor 1979/1983 wordt bepaald.

Ten tweede ontwerpen we een representativiteitsmaat die de belangstelling onder een bepaalde bevolkingsgroep voor een bepaald vrijetijdsverband weergeeft in verhouding tot haar omvang. Ook hier gebruiken we odds ratio's. Deze berekenen we als de deelnamekans aan een bepaald vrijetijdsverband voor het hoogste inkomenskwartiel vergeleken met het laagste. Odds ratio's van 1 duiden erop dat deelnemers aan een bepaald vrijetijdsverband maximaal naar inkomen gemengd zijn. Echt elitaire vrijetijdsverbanden kennen aldus scores ruim boven 1, terwijl scores voor vrijwel volledig volkse tot 0 naderen. In het eerstgenoemde scenario is sprake van oververtegenwoordiging van rijken, terwijl zich een oververtegenwoordiging van armen voordoet in het laatstgenoemde scenario. Voorts berekenen we een trendmaat voor representativiteit, uitgedrukt in ratio's. Dit bepalen we door de odds ratio's van de representativiteitsmaat voor 1995/1999 te delen door die voor 1979/1983.

Onze maten voor representativiteit en veranderingen daarin zijn verbeteringen op de Lüschen-index die in eerdere sportsociologische studies gebruikt werd (Lüschen, 1963; Vanreusel, Taks & Renson, 1994; Van Bottenburg, 2001; Scheerder, 2001). Lüschen bepaalde een representativiteitsrangorde van sporten voor Duitsland in 1958 via de formule (1):

$$R_i = \sum_j w_j \cdot P_{ji} \quad (1)$$

Hierbij geeft R_i de representativiteit weer van sport i , is P_{ji} de proportie beoefenaars van sport i uit klasse j en vormt een weegfactor voor elke klasse, waarbij hogere klassen sterker worden meegewogen. Volledig naar klasse gemengde, ofwel egalitaire sporten scoren 100 op de Lüschen-index en scores voor elitaire sporten liggen daar ruim boven. De meest elitaire sport bleek tennis (index=209) en de meest populaire sport was voetbal (index=68). Bij de berekening van zijn index baseerde Lüschen zich op een klassenindeling naar lagere klasse, lagere middenklasse, midden middenklasse en hogere middenklasse, waaraan hij achtereenvolgens de gewichten 0 tot en met 3 toekende.

Voor de vergelijkbaarheid van de representativiteit van sporten tussen landen en binnen landen door de tijd, is het naar onze mening echter verstandiger om met relatieve inkomensmaten te werken. In deze bijdrage kiezen we daarbij voor kwartielen, omdat een meer verfijnde indeling naar bijvoorbeeld decielen, gelet op de steekproefomvang, minder stabiele deelnamepercentages oplevert. Voorts vormen scores op de Lüschen-index een ondoorzichtige optelsom van deelnamepercentages voor de verschillende klassen. Vermoedelijk veronderstelde Lüschen te gemakkelijk dat de deelname aan een bepaalde sport per opeenvolgende klasse telkens met eenzelfde percentage daalt of opklimt.

Een paarsgewijze analyse verdient volgens ons de voorkeur. Hier richten we ons op de afstand die door sport overbrugd wordt tussen het laagste kwartiel en het hoogste, want de sociale, culturele en economische afstand tussen die twee klassen is immers het grootst. Tot slot merken we op dat de Lüschen-index niet is gebaseerd op odds ratio's. Daarmee geeft deze maat een minder goed beeld van de scheefheid naar inkomen in het geval een sport veel of juist weinig beoefend wordt.

Ten derde construeren we connectiviteitsmaten waarmee ontmoetingskansen via het sportverenigingsleven in Nederland naar klasse kunnen worden beschreven. Enerzijds bepalen we ontmoetingskansen binnen bepaalde klassen, zoals het aantal banden onder armen of het aantal banden onder rijken. Anderzijds bepalen we ontmoetingskansen tussen bepaalde klassen, zoals het aantal banden tussen armen en rijken. Voorzover ons bekend is een dergelijke maat voor ontmoetingskansen via het verenigingsleven nog niet eerder ontwikkeld.

Om de resultaten gemakkelijker te kunnen aflezen, rekenen we absolute connectiviteitsscores tot relatieve om. We indexeren daartoe de connectiviteitsscores telkens op de hoogste score (die op 100 gesteld wordt). Tot slot ontwerpen we trendmaten voor connectiviteit die we berekenen door allereerst de absolute (niet-geïndexeerde) connectiviteitsscores voor de afzonderlijke clubsporten (inclusief de categorie 'andere sport') op te tellen, waarbij de ontwikkeling opnieuw als een indexcijfer gepresenteerd wordt (connectiviteitsscores voor 1979/1983 stellen we op 100).

Naar onze mening komen we met onze connectiviteitsmaten tegemoet aan het voornaamste nadeel dat aan de Lüschen-index is verbonden. Lüschen beantwoordde enkel vragen over de representativiteit van een sport. Zijn rangorde toont de status, afgemeten aan de gemiddelde inkomensklasse van de deelnemers, van een sport. Dit geeft weliswaar een beeld van ongelijkheden, maar geeft slechts beperkt inzicht in contact of cohesie door sport. Immers, een statussport die nauwelijks beoefend wordt, levert maar een gering aantal contacten tussen mensen boven aan de maatschappelijke ladder op. Evenzo geldt dat wanneer een egalitaire sport nauwelijks beoefend wordt, ze voor weinig ontmoetingen tussen arm en rijk zorgt.

Zo kwam kanoën in Lüschen's rangorde naar voren als een goede middenmoter wat betreft de mate waarin ze scheidslijnen tussen de klassen trok. Tegelijkertijd bleek tennis de meer populaire sport. Waarschijnlijk leverde het beoefenen van het minder representatieve tennis – met haar sterkere oververtegenwoordiging van de hogere klassen – een veel hogere status dan kanoën op. Maar in termen van ontmoetingen tussen arm en rijk, was het tennis vermoedelijk dat kanoën overtrof. Kortom, het beantwoorden van vragen over cohesie vereist dat de populariteit van een sport met haar representativiteit gewogen wordt.

In het AVO werden primaire respondenten geen vragen over hun medesporters voorgelegd. Om toch connectiviteitsmaten te kunnen berekenen, zijn een aantal veronderstellingen nodig. Ter bepaling van de gedachten in dezen stelt men zich het 'Elftal Experiment' voor:

1. Ga ervan uit dat elk lid van een club voor een bepaalde sport deel uitmaakt van een elftal, met elk lid van dat elftal een band heeft en met geen andere leden van die club extra banden. Dat elk sportnetwerk een elftal is, geldt bij benadering voor voetbal, maar valt voor andere sporten moeilijker te verdedigen. Het AVO 1979 leert echter dat trainingsgroepen bij de meeste typen sportverenigingen minstens 11 leden tellen. Indien dit aantal beduidend hoger ligt, dan geldt echter vermoedelijk de wet van de verminderde meeropbrengst. Het aantal betekenisvolle contacten dat een persoon legt, kent immers een grens.
2. Ga ervan uit dat de samenstelling van een dergelijk netwerk naar inkomen identiek is aan de inkomensverdeling voor alle deelnemers aan die georganiseerde sport. Kortom, zie wat betreft een bepaalde clubsport af van verschijnselen als het samenklitten naar inkomen binnen verenigingen (leden die elkaar mijden of vriendenteams oprichten) en zie af van verschillen tussen verenigingen voor miljonairs en clubs voor het plebs.

Op basis van deze veronderstellingen, berekenen we volgens formule (2) onze intraconnectiviteitsmaat:

$$C_{intra_{ji}} = P_{ji}^2 \cdot \frac{F_i}{N} \quad (2)$$

Hierbij geeft $C_{intra_{ji}}$ de intraconnectiviteit voor klasse j voor sport i weer. Deze berekenen we door allereerst de proportie beoefenaars van sport i uit klasse j te kwadrateren en dit vervolgens met de populariteit van sport i te vermenigvuldigen. De populariteit bepaalden we door F_i , ofwel alle beoefenaars van sport i , te delen door N , ofwel het totale aantal inwoners van Nederland.

Verder berekenen we met formule (3) onze interconnectiviteitsmaat:

$$C_{inter_i} = P_{j=1,i} \cdot P_{j=4,i} \cdot \frac{F_i}{N} \quad (3)$$

Hierbij geeft C_{inter_i} de interconnectiviteit tussen klasse $j=1$ en $j=4$ voor sport i weer. Bij onze analyse is klasse $j=1$ het laagste inkomenskwartiel en klasse $j=4$ het hoogste. Merk op dat deze interconnectiviteitsmaat de kans toont dat iemand van klasse $j=1$ iemand anders uit klasse $j=4$ via sport i tegenkomt, voorzover deze kans volledig door toeval wordt bepaald. In de praktijk vindt ontmoeting tussen arm en rijk binnen een bepaalde sport vermoedelijk niet volledig willekeurig plaats. Het AVO is echter gebaseerd op data over individuen, terwijl we data over verenigingen en netwerken nodig hebben voor het vaststellen van het verder samenklitten in de vorm van volkse en eliteclubs of het zich concentreren van rijken en armen binnen bepaalde teams/trainingsgroepen.

Met onze individuele data wordt de kans op een naar inkomen gemengd contact aldus in

bepaalde mate overschat. Omdat we het aantal inkomensheterogene contacten voor alle club-sporten overschatten, tast dit echter naar men mag aannemen hun onderlinge rangorde niet aan, zelfs in het geval dat meer inkomensdifferentiatie onder grotere clubsporten bestaat. Zo biedt de omvangrijke schare van voetballers bijvoorbeeld meer mogelijkheden tot het ontstaan van een nichemarkt van volkse en eliteclubs binnen een bepaalde gemeente. De sceptische tegenwerping dat sportverenigingen of volledig volks of echt elitair zijn en dat sporten alleen maar verschillen in het aantal volledig volkse of echt elitaire verenigingen is naar onze mening overigens, voor wie wel eens een blik werpt op de sportpagina, bepaald vergezocht.

Merk verder op dat formule (2) en (3) zijn uit te breiden met een term waarbij wordt vermenigvuldigd met de omvang van teams/trainingsgroepen. Omdat deze netwerk-grootte ons onbekend is, berekenen we geen connectiviteitsmaten voor culturele vrijtijdsverbanden.

5. De vier vragen empirisch beantwoord

5.1 Populariteit

Tabel 1 toont de populariteit van 14 sportieve verenigingsactiviteiten voor de periode 1950-2000 volgens administratieve data uit de IDS. De totaalcijfers weergegeven in het linkerpaneel laten zien dat het lidmaatschap van sportverenigingen toenam van 8,9 procent in 1950 tot 30,2 procent in 2000. Door de tijd groeide de belangstelling voor het sportverenigingsleven aldus aanzienlijk. Deze trend bevestigt de populariseringshypothese. Ook in het tijdvak 1980-2000 groeide het aandeel Nederlanders dat lid is van een sportvereniging verder, namelijk van 26,7 procent in 1980, naar 28,0 procent in 1990, tot 30,2 procent in 2000. Deze recente ontwikkeling weerlegt de individualiseringshypothese.

Verder geeft tabel 1 een uitsplitsing van ledentrends naar de status van de verschillende clubsporten. Het ledental van volkssporten steeg in de naoorlogse periode fors. Zo nam tussen 1950 en 1980 het bevolkingsaandeel dat actief is binnen een voetbalvereniging toe van 3,0 naar 7,5 procent (daarna daalde het overigens licht). Echter vooral de groei bij verenigingen voor statussporten valt op. De cijfers doen vermoeden dat tussen 1950 en 2000 de bastions van de *upper ten* in belangrijke mate werden genomen. Zo ontwikkelden voorheen marginale sporten als bridge, tennis en golf zich tot massasporten. Hoewel deze trend de democratiseringshypothese ogenschijnlijk overtuigend bevestigt, is dit niet de enige mogelijke slotsom. Zo kan het zijn dat de ledengroei bij tennis volledig uit een toestroom van nóg meer leden uit de hogere klassen bestond. De administratieve data uit de IDS verschaffen geen informatie over populariteitstrends voor clubsporten per klasse. Over deze informatie beschikken we zo dadelijk echter wel met de enquêtedata uit het AVO.

Overtrof tussen 1980 en 2000 de relatieve ledenaanwas bij bonden voor statussporten die bij bonden voor volkssporten? Deze vraag onderzochten we via een vergelijking van odds ratio's, zoals weergegeven in het rechterpaneel van tabel 1, die voor elk decennium de groei bij de verschillende clubsporten tonen. In het tijdvak 1950-1960 vormde volleybal de sterkste stijger

Tabel 1: Populariteit van 14 sportieve verenigingsactiviteiten, administratieve data, Nederland 1950-2000

Activiteit	Percentages						Odds ratio's ^b				
	1950	1960	1970 ^c	1980	1990	2000	1950-1960	1960-1970 ^c	1970-1980 ^c	1980-1990	1990-2000
Totaal ^a	8,9	11,3	15,5	26,7	28,0	30,2	1,3	1,4	2,0	1,1	1,1
<i>Lage status</i>											
Biljarten	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,8	1,2	1,4	1,2	1,3
Korfbal	0,3	0,4	0,4	0,7	0,6	0,6	1,3	1,2	1,7	0,9	1,0
Schaatsen	–	–	1,4	1,0	0,9	1,2	–	–	0,7	0,9	1,3
Voetbal	3,0	3,8	4,8	7,5	6,6	6,5	1,3	1,3	1,6	0,9	1,0
Wandelen	0,2	0,4	0,2	0,1	0,2	0,2	1,5	0,5	0,6	1,6	1,1
Wielrennen	0,0	–	0,1	0,1	0,2	0,1	–	–	1,4	1,7	0,8
Zwemmen	0,3	0,5	0,8	1,2	1,1	0,9	1,6	1,4	1,5	0,9	0,9
<i>Hoge status</i>											
Bridge	–	–	0,2	0,3	0,5	0,7	–	–	1,8	1,8	1,4
Cricket	0,0	–	0,0	0,0	0,0	0,0	–	–	0,7	1,0	1,4
Golf	0,0	–	0,1	0,1	0,3	1,0	–	–	1,5	4,3	2,9
Hockey	0,1	0,2	0,4	0,7	0,9	0,9	1,5	1,6	2,0	1,2	1,0
Roeien	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,2	1,0	1,1	0,9	1,4	1,2
Tennis	0,5	0,4	0,8	3,3	4,6	4,5	0,8	2,0	4,3	1,4	1,0
Volleybal	0,0	0,2	0,4	1,0	1,1	0,9	6,7	2,0	2,5	1,1	0,8

^a Het bevolkingsaandeel dat deelneemt aan *minstens één* sportieve verenigingsactiviteit in procenten op basis van de veronderstelling dat elke inwoner aan *hoogstens één* sportieve verenigingsactiviteit deelneemt.

^b Deelnamekans voor het laatste jaar van een bepaald decennium ten opzichte van het eerste jaar van dat decennium.

^c Vanwege ontbreken van gegevens voor 1970 zijn hier gegevens gebruikt voor 1969.

BRON: IDS (jubileumboeken, CBS voor inwonertallen en ledentallen, NOC*NSF)

(O.R.=6,7), in de jaren zestig (O.R.=2,0) en zeventig (O.R.=4,3) verliep de groei het meest stormachtig bij tennis, terwijl zich in de jaren tachtig (O.R.=4,3) en negentig (O.R.=2,9) een explosie voordeed bij golf.

Deze resultaten ondersteunen in zoverre Van Bottenburgs statusdevalueringshypothese dat de *boom* bij golf inderdaad volgde op de eerdere *hype* bij tennis. Het blijkt echter dat statussporten de sterkste populariteitsstijging al doormaakten gedurende de jaren zeventig en tachtig, dit in tegenstelling met Van Bottenburgs bewering dat de groei bij statussporten zich voornamelijk concentreerde binnen de periode 1980-2000. Hoe dan ook, de resultaten vormen een aanwijzing dat zich een zekere statusdynamiek voordoet in populariteitstrends. Het lijkt er althans op dat een massalere belangstelling voor een sport met een hoge status na verloop van tijd leidt tot een afnemende status van die sport, waarbij de belangstelling van de elite naar weer een andere sport met een hoge status verschuift.

Tabel 2: Populariteit en representativiteit van 25 sportieve verenigingsactiviteiten naar inkomen (hoogste en laagste kwartiel), Nederland 1979/1983 en 1995/1999

Activiteit	1979/1983				1995/1999				Trend			
	A	B	C	D	A	B	C	D	E	F	G	H
Totaal ^a	32,3	20,7	41,8	2,7	34,5	20,1	45,6	3,3	2,2	-0,6	3,8	1,2
Atletiek	0,4	0,2	0,5	3,2	0,5	0,3	0,8	2,7	0,1	0,1	0,3	0,8
Auto-/motorsport	0,2	0,2	0,2	0,9	0,2	0,1	0,3	4,0	0,0	-0,1	0,1	4,4
Badminton	1,7	0,7	2,2	3,3	1,4	0,7	1,9	2,8	-0,3	0,0	-0,3	0,9
Basketbal	0,6	0,3	0,5	2,2	0,4	0,1	0,6	4,5	-0,2	-0,2	0,1	2,1
Golf	–	–	–	–	0,5	0,1	1,3	12,8	–	–	–	–
Gymnastiek/turnen	5,8	3,9	7,5	2,0	3,1	2,7	2,9	1,1	-2,7	-1,2	-4,6	0,6
Handbal	1,0	0,6	0,9	1,5	0,5	0,3	0,5	1,8	-0,5	-0,3	-0,4	1,2
Hockey	1,1	0,2	2,5	16,2	1,0	0,3	1,7	6,7	-0,1	0,1	-0,8	0,4
Korfbal	0,9	0,6	0,9	1,4	0,8	0,5	0,9	1,9	-0,1	-0,1	0,0	1,4
Paardrijden	1,3	0,7	2,4	3,5	1,3	0,5	2,0	4,1	0,0	-0,2	-0,4	1,2
Schaatsen	0,4	0,3	0,6	1,8	0,7	0,2	1,2	5,1	0,3	-0,1	0,6	2,8
Skeelers/skaten	–	–	–	–	0,3	0,1	0,3	2,3	–	–	–	–
Soft-/honkbal	–	–	–	–	0,2	0,1	0,4	3,1	–	–	–	–
Squash	–	–	–	–	0,3	0,1	0,6	5,4	–	–	–	–
Tafeltennis	0,9	0,5	0,9	1,7	0,5	0,2	0,7	3,5	-0,4	-0,3	-0,2	2,1
Tennis	4,9	1,0	11,3	12,1	5,6	1,8	11,5	7,2	0,7	0,8	0,2	0,6
Toerfietsen/wielrennen	0,7	0,7	0,5	0,7	0,5	0,3	0,6	1,8	-0,2	-0,4	0,1	2,6
Trimmen/joggen	1,1	0,7	1,5	2,3	0,8	0,3	1,3	3,8	-0,3	-0,4	-0,2	1,7
Vecht-/verdedigingssport	1,8	1,4	2,2	1,6	1,7	1,1	2,1	1,9	-0,1	-0,3	-0,1	1,2
Veldvoetbal	7,4	6,4	6,7	1,0	6,0	3,3	6,4	2,0	-1,4	-3,1	-0,3	2,0
Volleybal	2,7	1,5	3,4	2,3	2,1	0,6	2,8	4,5	-0,6	-0,9	-0,6	2,0
Wandelsport	0,6	0,6	0,7	1,2	0,4	0,5	0,4	0,9	-0,2	-0,1	-0,3	0,8
Zaalvoetbal	1,7	1,3	1,8	1,4	1,4	0,6	1,6	3,0	-0,3	-0,7	-0,2	2,1
Zeilen/roeien/kanoën/surfen	0,9	0,2	1,7	7,2	0,8	0,3	1,7	5,3	-0,1	0,1	0,0	0,7
Zwemmen	3,5	2,3	4,2	1,8	3,6	3,0	3,7	1,3	0,1	0,7	-0,5	0,7
Andere sport	3,9	3,0	5,3	1,8	2,1	2,1	2,5	1,2	-1,8	-0,9	-2,8	0,7

$N=21.783$ (1979/1983) en $N=22.728$ (1995/1999)

^a Het bevolkingsaandeel dat deelneemt aan *minstens één* sportieve verenigingsactiviteit in procenten.

A. Het bevolkingsaandeel dat deelneemt in procenten, B. Idem, laagste inkomenskwartiel, C. Idem, hoogste inkomenskwartiel, D. Odds ratio voor deelnamekans voor hoogste vergeleken met laagste inkomenskwartiel, E. Het bevolkingsaandeel dat deelneemt in procenten in 1995/1999 minus dat voor 1979/1983, F. Idem, laagste inkomenskwartiel, G. Idem, hoogste inkomenskwartiel, H. Ratio, berekend door delen van odds ratio voor 1995/1999 door die voor 1979/1983.

BRON: AVO (SCP)

Tabel 2 verschaft cijfers over zowel de populariteit als de representativiteit van 25 sportieve verenigingsactiviteiten voor de periode 1980-2000 volgens enquêtedata uit het AVO. Voor twintig sportieve verenigingsactiviteiten beschikten we zowel over enquêtedata uit het AVO als over administratieve data uit de IDS. Zodoende konden we de Pearson-correlatie berekenen voor

de populariteitsrangorde volgens tabel 2 (1995/1999) met die voor tabel 1 (2000). Deze correlatie bedraagt 0,93 en is significant. De hoge samenhang wijst erop dat de gegevens uit het AVO niet al te zeer zijn vertekend door een geringere respons onder personen met de laagste inkomens.

De resultaten in kolom A (middenpaneel) in tabel 2 laten zien dat aan het einde van de jaren negentig iets meer dan eenderde (34,5%) van de Nederlandse bevolking lid van een sportclub was. Dit totaalcijfer komt vrij aardig overeen met het totaalcijfer volgens de administratieve data uit de IDS voor 2000 (30,2%). Wanneer we vervolgens de cijfers voor de verschillende clubsporten bekijken, dan blijkt veldvoetbal niet verrassend de ranglijstaanvoerder te zijn (6,0%). Ook tennis trekt veel leden (5,6%). Zwemmen volgt op enige afstand als derde (3,6%). Een vergelijking van de resultaten in kolom B en C maakt duidelijk dat armen (20,1%) vergeleken met rijken (45,6%) beduidend minder vaak lid van een sportclub zijn. Volgens kolom D bedraagt de odds ratio voor dit deelnameverschil 3,3.

Hoe ontwikkelde zich de belangstelling voor het sportverenigingsleven tussen 1980 en 2000? In kolom E lezen we af dat het bevolkingsaandeel dat lid is van een sportclub met 2,2 procentpunten toenam. Evenals de administratieve data uit de IDS, ondersteunen deze enquêtedata uit het AVO de populariseringshypothese, terwijl ze de individualiseringshypothese weerleggen. We merken overigens op dat we hier de trend bestuderen over het gehele tijdvak tussen 1980 en 2000. Het is mogelijk dat het lidmaatschap van sportclubs in meer recente jaren wel degelijk afnam. Wel zien we dat in lijn met de individualiseringshypothese de belangstelling voor traditionele verenigingssporten als gymnastiek/turnen (-2,7 procentpunten) en veldvoetbal (-1,4 procentpunten) afnam.

Een nadere analyse van de populariteitstrend, brengt echter aan het licht dat het lidmaatschap van sportverenigingen zich onder arm en rijk verschillend ontwikkelde. Waar volgens kolom F de deelname onder armen licht daalde (-0,6 procentpunten), steeg ze volgens kolom G juist beduidend onder rijken (+3,8 procentpunten). Kolom H maakt duidelijk dat de oververtegenwoordiging binnen het sportverenigingsleven van rijken ten opzichte van armen met een factor 1,2 toenam. In absolute zin nam de kloof tussen beide klassen toe met 4,4 procentpunten ((45,6-20,1)-(41,8-20,7)=4,4). Al met al bevestigen deze resultaten de exclusiveringshypothese, terwijl ze de populariseringshypothese voorzien van de kanttekening dat de vastgestelde populariteitsstijging alleen te danken was aan een toenemende oververtegenwoordiging van rijken.

Was het sportverenigingsleven aan het einde van de jaren negentig representatief naar inkomen? Volgens onze representativiteitsmaat in kolom D (middenpaneel) is het antwoord op deze vraag duidelijk ontkennend. Binnen clubs voor golf (O.R.=12,8), tennis (O.R.=7,2) en hockey (O.R.=6,7) was het hoogste inkomenskwartiel vergeleken met het laagste nog altijd sterk oververtegenwoordigd. Dit resultaat bevestigt Bourdieu's onderscheidingshypothese. In tegenspraak met diens gedachtegang stellen we echter vast dat rijken niet alleen in bepaalde, maar in bijna alle sporten zijn oververtegenwoordigd. Deze bevinding strookt niet met het beeld van de 'snobistische elite' die voor alles probeert om de omgang met armen te vermijden. De maatschappelijke bovenlagen voelen zich klaarblijkelijk niet te goed om met het

‘plebs’ een partijje te voetballen. Bij egalitaire sporten als veldvoetbal (O.R.=2,0), korfbal (O.R.=1,9) en gymnastiek (O.R.=1,1) zijn arm en rijk relatief evenredig vertegenwoordigd.

Nam de segregatie naar inkomen van de doorsnee sportclub, gelet op de naoorlogse groei van de georganiseerde sport, af in de periode 1980-2000? Afgaande op onze trendmaat voor representativiteit is het antwoord opnieuw ‘nee’. Kijkend naar kolom H constateren we voor 13 van de 23 clubsporten (met data voor beide tijdstippen) een toenemende oververtegenwoordiging van rijken. Opmerkelijk is dat enerzijds de representativiteit van volkssporten als veldvoetbal (ratio=2,0), toerfietsen/wielrennen (ratio=2,6) en schaatsen (ratio=2,8) afnam, terwijl de representativiteit van statussporten als hockey (ratio=0,4) en tennis (ratio=0,6) juist toenam. Waar eerstgenoemde bevindingen de exclusiveringshypothese bevestigen, komen laatstgenoemde bevindingen overeen met de democratiseringshypothese.

5.3 *Connectiviteit*

Wanneer we op dit punt aangekomen, hadden vastgesteld dat populaire sporten ook meer representatief zijn, dan was de slotsom eenvoudig. Opmerkelijk genoeg constateren we dat onze populariteits- en representativiteitsmaat in tabel 2 slechts een geringe negatieve samenhang vertonen. De Pearson-correlatie bedraagt -0,05 en is niet significant ($N=25$ clubsporten). Zo blijkt dat er een brede belangstelling bestaat voor tennis, terwijl deze sport tegelijkertijd veel meer deelnemers uit het hoogste vergeleken met het laagste inkomenskwartiel telt. Golf werd aan het einde van de negentiende eeuw door een zeer gering aantal mensen beoefend die bovendien vrijwel zonder uitzondering uit de hoogste inkomensklassen kwamen. Dit historische voorbeeld lijkt aldus eerder de uitzondering dan de regel. Het exclusieve karakter van golf aan het einde van de negentiende eeuw, zowel in termen van populariteit als representativiteit, is vooral een ideaaltype. Het is illustratief, maar in de praktijk zijn de scheidslijnen naar klasse die het sportverenigingsleven trekt, minder scherp.

Het blijft aldus de vraag hoeveel banden binnen de klassen en hoeveel banden tussen de klassen het sportverenigingsleven oplevert, wanneer zowel op zijn populariteit als representativiteit wordt gelet. Tabel 3 toont cijfers over zowel de interconnectiviteit als de intraconnectiviteit van 25 sportieve verenigingsactiviteiten in de periode 1980-2000 volgens enquêtedata uit het AVO. Welke clubsport is uiteindelijk kampioen in het bouwen van bruggen tussen de verst verwijderde kwartielen op de inkomensladder? Wanneer we kijken naar de cijfers voor het einde van de jaren negentig, zoals weergegeven in kolom A (middenpaneel), dan blijkt zeer verrassend dit tennis te zijn. In weerwil van haar betrekkelijk elitaire imago zorgt deze clubsport wel degelijk voor een groot aantal ontmoetingen tussen arm en rijk. Dit resultaat illustreert dan ook nog een keer het vertrekpunt van onze bijdrage dat, bij voldoende populariteit, zelfs een matige representativiteit niet hoeft te verhinderen dat een clubsport tot een aanzienlijk aantal inkomensheterogene contacten leidt. Sport overbrugt én onderscheidt en dat soms tegelijkertijd.

Minder opmerkelijk is onze constatering dat clubs voor veldvoetbal (index=92), zwemmen (index=81) en gymnastiek/turnen (index=68) ook relatief veel naar inkomen gemengde con-

Tabel 3: *Interconnectiviteit en intraconnectiviteit van 25 sportieve verenigingsactiviteiten naar inkomen (hoogste en laagste kwartiel), Nederland 1979/1983 en 1995/1999*

Activiteit	1979/1983			1995/1999			Trend		
	A	B	C	A	B	C	D	E	F
Totaal ^a	616	1070	585	737	563	918	72	91	122
Atletiek	5	22	24	11	21	35	155	163	113
Auto-/motorsport	3	91	9	4	16	56	81	30	469
Badminton	18	23	22	27	18	30	100	137	108
Basketbal	9	52	20	6	8	35	40	26	137
Golf	–	–	–	7	3	100	–	–	–
Gymnastiek/turnen	76	40	19	68	52	13	59	226	54
Handbal	13	59	13	6	14	11	30	43	67
Hockey	15	8	100	12	5	49	54	105	39
Korfbal	10	36	16	14	23	20	90	112	92
Paardrijden	28	43	48	20	10	37	48	39	60
Schaatsen	7	55	22	11	8	46	103	25	163
Skeelers/skaten	–	–	–	4	14	18	–	–	–
Soft-/honkbal	–	–	–	5	19	40	–	–	–
Squash	–	–	–	6	9	58	–	–	–
Tafeltennis	9	29	15	8	12	36	61	72	185
Tennis	61	11	70	100	7	67	108	111	75
Toerfietsen/wielrennen	8	82	7	9	27	19	75	58	208
Trimmen/joggen	15	43	21	14	12	37	60	47	136
Vecht-/verdedigingsport	32	68	19	36	28	22	74	72	94
Veldvoetbal	100	72	11	92	20	16	60	48	118
Volleybal	38	43	21	23	6	28	39	26	103
Wandelsport	12	100	18	14	100	17	73	174	71
Zaalvoetbal	22	51	14	18	11	22	52	37	122
Zeilen/roeien/kanoen/surfen	19	33	59	18	11	69	62	59	91
Zwemmen	47	45	18	81	45	16	113	173	71
Andere sport	69	65	20	65	64	20	62	170	77

N=21.783 (1979/1983) en *N*=22.728 (1995/1999)

^a Optelsom van de absolute (niet-geïndexeerde) connectiviteitsscores voor de afzonderlijke clubsporten (inclusief de categorie 'andere sport').

A. Interconnectiviteit voor laagste en hoogste inkomenskwartiel, zie formule (3), B. Intraconnectiviteit voor laagste inkomenskwartiel, zie formule (2), C. Idem, voor hoogste inkomenskwartiel, D. Trend in interconnectiviteit, berekend door delen van interconnectiviteit voor 1995/1999 door die voor 1979/1983, E. Trend in intraconnectiviteit voor laagste inkomenskwartiel, idem, F. Trend in intraconnectiviteit voor hoogste inkomenskwartiel, idem.

BRON: AVO (SCP)

tacten opleveren. De clubsporten die niet of nauwelijks bruggen tussen de klassen bouwen, blijken evenmin verbazingwekkend. De hekkensluiters op de ranglijst voor interconnectiviteit zijn enerzijds weinig representatieve sporten als hockey (index=12) en golf (index=7) en anderzijds weinig populaire sporten als soft-/honkbal (index=5) en auto-/motorsport (index=4).

Tot slot, steeg of daalde de ontmoetingskans tussen arm en rijk via het sportverenigingsleven in de periode 1980-2000? Uit onze trendmaat voor interconnectiviteit, zoals weergegeven in kolom D, maken we op dat het aantal banden tussen armen en rijken via de sport in dit tijdvak fors verminderde (index=72). Kijken we naar de ontwikkelingen in de interconnectiviteit van afzonderlijke clubsporten, dan valt vooral de terugval in het aantal inkomensheterogene contacten via veldvoetbalverenigingen op (index=60). Deze bevinding maakt enerzijds duidelijk waarom deze clubsport haar nummer 1positie als klassenmixer aan tennis afstond en verklaart anderzijds vermoedelijk in belangrijke mate de afname door de tijd in het totale aantal contacten via verenigingssport.

Tot slot merken we op dat in tabel 3 in de kolommen B en C (zie achtereenvolgens linker- en middenpaneel) ook de intraconnectiviteitscores voor armen en voor rijken worden gepresenteerd. De meest opmerkelijke bevinding vinden we echter in de kolommen voor de trend. Kolom E laat zien dat het aantal banden tussen armen door de tijd daalde (index=91), terwijl kolom F toont dat het aantal banden tussen rijken steeg (index=122). Bovendien vermelden we dat de correlatie tussen onze populariteits- en interconnectiviteitsmaat 0,93 bedraagt, terwijl de correlatie tussen onze representativiteits- en interconnectiviteitsmaat -0,21 bedraagt.

5.4 Sport vergeleken met cultuur: populariteit en representativiteit

Tabel 4 toont populariteits- en representativiteitsmaten voor acht culturele verenigingsactiviteiten en tien culturele voorstellingsactiviteiten voor Nederland aan het einde van de jaren negentig volgens enquêtedata uit het AVO. Uit kolom A blijkt dat bioscopen met een deelnemepercentage van 37,1 procent in theorie een belangrijke ontmoetingsplek vormen. In de praktijk levert een avondje film waarschijnlijk niet zoveel sociaal contact op. Omdat de frequentie waarmee mensen verenigingen en voorstellingen bezoeken vermoedelijk uiteenloopt, is een populariteitsvergelijking van deze twee typen cultuurdeelname niet helemaal 'eerlijk'. Wanneer we een minder 'strikte' operationalisering voor bezoek aan culturele voorstellingen hadden gekozen – bijvoorbeeld eenmaal in plaats van tweemaal per jaar – dan had dit allicht geleid tot hogere populariteitsscores. Omdat nadere analyses uitwijzen dat uitkomsten voor onze representativiteitsmaten ongevoelig zijn voor de precieze wijze waarop antwoordcategorieën worden samengenomen, is een vergelijking van de sociale samenstelling van de deelnemersschare wél mogelijk.

In kolom D van tabel 4 lezen we af dat culturele verenigings- en voorstellingsactiviteiten over het algemeen meer representatief naar inkomen zijn dan sportieve verenigingsactiviteiten (zie tabel 2). Zo blijken hobbyclubs (O.R.=1,1) en zangkoren (O.R.=0,9) vrij egalitair. Zelfs het publiek van opera/operette (O.R.=2,0), klassieke concerten (O.R.=1,9) of professioneel toneel/ballet (O.R.=2,9) is meer gemengd naar inkomen dan het ledenbestand van verenigingen voor ogenschijnlijk betrekkelijk volkse sporten als basketbal (O.R.=4,5), volleybal (O.R.=4,5) of schaatsen (O.R.=5,1). Van alle culturele voorstellingen zijn de rijken het meest oververtegenwoordigd bij cabaret (O.R.=3,2) – bij 12 van de 25 clubsporten liggen de odds

Tabel 4: Populariteit en representativiteit van 8 culturele verenigingsactiviteiten en 14 culturele voorstellingsactiviteiten na naar inkomen (hoogste en laagste kwartiel), Nederland 1995/1999

Activiteit	A	B	C	D
<i>Culturele verenigingen</i>				
Beeldhouwen/boetseren/potten/sieraden	0,7	0,6	1,0	1,7
Fotografie/film/video	0,5	0,5	0,6	1,2
Hobby	8,5	8,2	8,5	1,1
Muziek spelen	3,5	2,1	5,0	2,5
Tekenen/schilderen/grafisch werk	1,8	1,7	2,4	1,4
Textiele werkvormen/weven/wandkleden maken	0,8	0,9	0,9	1,1
Toneel/mime/volksdans/jazzballet/ballet	2,6	2,4	3,1	1,3
Zingen	2,9	3,2	3,0	0,9
<i>Culturele voorstellingen: lage status</i>				
Bioscoop	37,1	26,9	48,2	2,5
Toneel: amateur	15,1	12,0	21,6	2,0
Populaire muziek/pop/jazz/musical/pop-opera	12,2	9,8	16,6	1,8
Cabaret	5,8	3,3	9,8	3,2
<i>Culturele voorstellingen: hoge status</i>				
Ballet: professioneel	1,3	1,1	2,3	2,1
Filmhuis/kijkhuis	3,6	4,6	4,1	0,9
Klassieke muziek	7,8	6,6	11,9	1,9
Opera/operette	2,1	1,5	2,8	2,0
(Panto)mime	0,2	0,1	0,2	1,9
Toneel: professioneel	14,6	8,9	22,0	2,9

N=22.728

^a Deelname aan culturele voorstellingen is geoperationaliseerd als *minstens* tweemaal jaarlijks bezoeken.

A. Het bevolkingsaandeel dat deelneemt in procenten, B. Idem, laagste inkomenskwartiel, C. Idem, hoogste inkomenskwartiel, D. Odds ratio voor deelnamekans voor hoogste vergeleken met laagste inkomenskwartiel.

BRON: AVO (SCP)

ratio's hoger. Deze bevindingen weerleggen voorlopig de sport-overbrugt-meer-dan-cultuur-hypothese en bevestigen de sport-onderscheidt-meer-dan-cultuur-hypothese.

Waarom blijkt georganiseerde sport vergeleken met cultuurdeelname zoveel meer elitair dan verwacht? Naar onze mening worden sportverenigingen, omdat men vooral afgaat op hun populariteit, te gemakkelijk als democratisch getypeerd. Allicht valt op onze vergelijking van sport en cultuur nog wel een en ander af te dingen. Vermoedelijk is het onderscheid binnen het AVO naar 25 sportieve verenigingsactiviteiten veel verfijnder dan het onderscheid naar acht culturele verenigingsactiviteiten en tien culturele voorstellingsactiviteiten. Zo vormen cultuurverenigingen mogelijk een zeer verscheiden en naar inkomen gelaagde categorie van bij-

voorbeeld fanclubs van Frans Bauer, wijngenootschappen, gospelkoren, Bach-gezelschappen, vogelspotters, enzovoorts. Voorlopig ontkracht onze representativiteitsmaat echter Putnams gedachtegang die het sportverenigingsleven voorstelt als dé democratische ontmoetingsplek bij uitstek.

6. Vier conclusies, één oude vraag, twee nieuwe

In deze bijdrage speelden we Putnams gedachtegang uit tegen die van Bourdieu. Putnam nam voetstoots aan dat het vertrouwen tussen de inwoners van een land toeneemt wanneer ze zich meer bij verenigingen aansluiten. Auteurs in de lijn van Bourdieu achtten dit niet aannemelijk en stelden dat de sociale omgang binnen verenigingen zich doorgaans beperkt tot leden uit dezelfde klasse, waardoor het wantrouwen ten opzichte van andere klassen versterkt wordt.

Hier beargumenteerden we dat de bijdrage van een sport aan het contact tussen inkomensklassen niet alleen moet worden bestudeerd met maten voor de populariteit en representativiteit van die sport. Een egalitaire, maar weinig populaire sport overbruggt de kloof tussen de klassen wellicht nauwelijks, terwijl een elitaire, maar zeer populaire sport, desondanks, mogelijk relatief veel sociale afstand overbruggt. Met de door ons ontworpen connectiviteitsmaat, waarin populariteit met representativiteit wordt gewogen en waarbij banden tussen en binnen klassen worden onderscheiden, is het wat betreft het concrete aantal naar inkomen gemengde contacten dat een sport oplevert voortaan gemakkelijker om te komen tot een slotsom.

Onze bevindingen samenvattend, trekken we nu vier conclusies. Ten eerste maakt onze gedetailleerde beschrijving van het sportverenigingsleven aan de hand van maten voor populariteit, representativiteit en connectiviteit duidelijk dat Bourdieu het standenscheidende vermogen van sportclubs overschatte, terwijl de overbruggende kracht hiervan werd overschat door Putnam. De sportpatronen van verschillende bevolkingsgroepen lopen weliswaar sterk uiteen, maar met uitzondering van golfverenigingen leidt dat nauwelijks tot sportnetwerken waarin armen of rijken volstrekt afwezig zijn.

Ten tweede bleek het ledenbestand van sportclubs eind jaren negentig minder representatief naar inkomen vergeleken met begin jaren tachtig. Wél werd dit vrijetijdsverband ietwat populairder, maar vooral dankzij groeiende belangstelling onder rijken.

Ten derde stelden we vast dat gelet op deze toenemende populariteit, maar afnemende representativiteit, het aantal sportieve banden tussen arm en rijk tussen 1980 en 2000 verminderde. Vooral de terugvallende ledentallen van voetbalverenigingen waren opvallend. Dat Koos, Jan en Pieter-Christiaan gezamenlijk een pilsje pakken in de voetbalkantine werd minder waarschijnlijk.

Ten vierde zwakken onze bevindingen de gemeenplaats af dat sportbeoefening meer overbruggt dan cultuurdeelname. Sportverenigingen zijn populairder dan culturele verenigingen en voorstellingen, maar blijken opvallend genoeg door de bank genomen minder representatief naar inkomen.

In dit artikel analyseerden we bestaande administratieve gegevens. Wat betreft de connectiviteit van sporten maakten we zo goed mogelijke schattingen. Daarbij benutten we beschikbare enquêtedata. Om de connectiviteitsvraag uit dit artikel in de toekomst beter te beantwoorden, dienen gegevens te worden verzameld over het percentage personen onder de groep van medesporters dat bijvoorbeeld uit de arbeidersklasse komt of dat een academische opleiding heeft gevolgd. Door te wegen voor de grootte van de groep waarin mensen sporten, kan exact worden bepaald voor hoeveel inkomenshomogene contacten een sport zorgt. Ook zouden respondenten direct kunnen worden ondervraagd over het aantal bekenden, personen waarmee ze samen sporten (en die ze bijgevolg min of meer bij naam en van gezicht kennen). Soortgelijke vragen kunnen worden gesteld voor andere sociale verbanden, zodat vergelijkende analyses van ontmoetingskansen mogelijk worden.

Bestaat er een lakmoesproef om te bepalen of het sportverenigingsleven dé bruggenbouwer tussen klassen vormt? Dat vereist een antwoord op minstens twee nieuwe vragen. In deze bijdrage stelden we vast dat Jan, Koos en Pieter-Christiaan elkaar in de regel eerder ontmoeten via de voetbalclub dan via het zangkoor. De vraag is echter of de trefkans via het sportverenigingsleven naar verhouding ook zo groot is in vergelijking met die voor de carnavalsvereniging, kerk, bedrijf, school of soos. Voorts is het de vraag of uren besteed aan de sportclub meer contact met andere klassen opleveren dan uren besteed binnen andere sociale verbanden.

Een tweede vraag voor vervolgonderzoek is ingegeven door Bourdieu's gedachtegang dat samen sporten niet alleen mogelijke vrienden, maar ook mogelijke vijanden oplevert. Voorlopig staat Bourdieu achter in punten op Putnam. In afwachting van nieuwe data ter beantwoording van een oude vraag en van het antwoord op twee nieuwe vragen, wijzen we in de tweekamp tussen deze Fransman en Amerikaan echter nog geen eindoverwinnaar aan.

Noot

1. De auteurs zijn verbonden aan de Radboud Universiteit Nijmegen, sectie sociologie/ICS, Van der Meulen en Ruiter als junior-onderzoeker en Ultee als hoogleraar. Voorts bedanken we Jochem Tolsma voor zijn ondersteuning bij de formalisering van onze connectiviteitsmaten. Voor meer

informatie over sportsociologisch onderzoek en de ontwikkeling van een *International Classification of Sports* (ICS) en een *International Database of Sports* (IDS) verwijzen we naar www.mulierinstituut.nl. Correspondentie kan men richten aan: r.vandermeulen@maw.ru.nl.

Literatuur

- Bottenburg, M. van (2001). *Global games*. Illinois: University of Illinois Press.
- Bottenburg, M. van (2004). Individueel en collectief gedrag in de sport. In J.W. Duyvendak & M. Hurenkamp (red.), *Kiezen voor de kudde* (pp. 85-103). Amsterdam: Van Genneep.
- Bourdieu, P. (1979). *La distinction*. Paris: Minuit.
- CBS (diverse jaren). *Statistisch zakboek* (later *Statistisch Jaarboek*). Wisselende uitgevers.

- Estlund, C. (2003). *Working together: How workplace bonds strengthen a diverse democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Homans, G. (1950). *The human group*. New York: Harcourt.
- Lamprecht, M. & Stamm, H. (1996). Age and gender patterns of sport involvement among the Swiss labor force. *Sociology of Sport Journal*, 13, 274-287.
- Lüschen, G. (1963). Soziale Schichtung und soziale Mobilität bei jungen Sportlern. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial Psychologie*, 15, 74-93.
- Putnam, R. (2000). *Bowling alone*. New York: Simon & Schuster.
- Scheerder, J., Vanreusel, B., Taks, M. & Renson, R. (2001). Is de actieve sportbeoefening in Vlaanderen gedemocrateerd? *Tijdschrift voor Sociologie*, 22, 385-417.
- Stokvis, R. (1989). De populariteit van sporten. *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15, 673-696.
- Vanreusel, B., Taks, M. & Renson, R. (1994). Is golfspelen een dure manier van biljarten? De sociale gelaagdheid van de sportbeoefening in Vlaanderen in 1969, 1979 en 1989. In K. de Witte (red.), *Op zoek naar de arbeidersklasse* (pp. 25-47). Leuven: ACCO.
- Winkler, J. (1995). Lebensstil und Sport. In J. Winkler & K. Weis (eds.), *Soziologie des Sports* (pp. 261-278). Opladen: Westdeutscher Verlag.